

Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. stoljeća

UDK: 373.3(497.5)"1850/1900"

Pregledni članak

Primljeno: 30. 10. 2011.

Prof.dr.sc. Emerik Munjiza¹

Filozofski fakultet Osijek
emunjiza@ffos.hr.

Sažetak

U drugoj polovinu XIX. stoljeća u hrvatskom obveznom školstvu prakticirani su različiti modeli diferencirano-reduciranog obrazovanja djevojčica. Tadašnji školski zakoni propisivali su fizičko odvajanje dječaka od djevojčica kroz različite školske zgrade, školske smjene, posebne učionice i poseban raspored sjedenja.

Nastavne osnove propisivale su različite nastavne predmete za dječake i djevojčice. U obrazovanju djevojčica naglasak je bio na predmetima praktičnog karaktera: ženski ručni rad i nastava domaćinstva. U obrazovnim predmetima djevojčice su imale stegnutu nastavu kako po opsegu, tako i po dubini.

U ovom radu istražili smo kako je stručno-znanstvena javnost reagirala na različitu praksu u odgoju i obrazovanju djevojčica. U tu svrhu analizirali smo priloge o obrazovanju i odgoju djevojčica koji su objavljeni u *Napretku* između 1859. i 1909. godine. U stručno-znanstvenoj javnosti osjeća se utjecaj

¹ Emerik Munjiza je izvanredni profesor na Filozofskom fakultetu u Osijeku (od 2011. godine u mirovini). Na navedenom fakultetu držao je katedru Opće i nacionalne povijesti pedagogije. Na Filozofskom fakultetu je radio od 2004. godine, a prije toga je cijeli radni vijek radio u O.Š. „Ivan Filipović“ u Velikoj Kopanici.

emancipacijskog pokreta i stavovi prema obrazovanju djevojčica bili su znatno ispred školske prakse.

Ključne riječi: *Napredak*, povijest školstva, odgoj djevojčica, diferencirano – reducirano obrazovanje; odgojni ideal

Uvod

Položaj žena u hrvatskom društvu druge polovine XIX. stoljeća bitno se razlikovao od položaja muškaraca i bio je znatno nepovoljniji. Sve značajnije društvene i javne funkcije bile su rezervirane za muškarce. Škole su gotovo bile nedostupne djevojčicama. U tadašnje vrijeme školovanje je bilo privilegija dječaka iz imućnijih obitelji.

Krajem XIX. stoljeća u europskim razmjerima osjeća se početak ženske emancipacije koji se ogleda u borbi za opće biračko pravo i posljedica koje iz toga slijede, između ostalog i na ravnopravni položaj u školovanju.

S obzirom da je odgoj društveno uvjetovan i određen to ćemo položaj djevojčica u školskom sustavu promatrati unutar postojećeg društvenog okružja. *Društveno okružje i tadašnja školska praksa bit će teorijski okvir unutar kojeg ćemo analizirati priloge o odgoju djevojčica objavljenih u Napretku između 1859. i 1909. godine.*

Društveno okružje

Feudalni društveni odnosi u Hrvatskoj su formalno ukinuti 1848. godine, što znači da Hrvatska u drugu polovinu XIX. stoljeća ulazi s ambicijom izgradnje moderne građanske države. No i pored toga što Hrvatska u drugu polovinu XIX. stoljeća ulazi s ambicijama kapitalističkog razvoja i stvaranja moderne države ona je u i dalje u mnogim elementima još uvijek bila *relativno zaostala država*. Tek šezdesetih godina XIX. stoljeća počinje razvoj *industrijskih grana temeljen na prehrambeno-prerađivačkoj industriji*, u području prerađivanja žitarica i šećerne repe. Poseban se zamah osjeća u području eksploatacije šuma (ali pretežno kao sirovine, bez značajnije prerađivačke industrije). Kapital je bio pretežno stranog podrijetla. Malobrojni domaći poduzetnici nisu bili ozbiljnija konkurencija stranom kapitalu.

Domaći kapital bio je pretežno *obrtničko-trgovačkog karaktera*. O ekonomskoj snazi (slabosti) govori podatak da su sedamdesetih godina XIX. stoljeća svega tri grada u Hrvatskoj: Zagreb, Osijek i Rijeka približavali brojcima od 20.000 stanovnika. (Šidak i sur., 1968.). I krajem XIX. stoljeća hrvatska industrija bila je još u povojima. Godine 1890. u Hrvatskoj je bilo 120 tvornica u kojima je radilo 8.320 radnika (u

prosijeku 69 po tvornici.). Radništvo je bilo brojčano slabo, neorganizirano i *relativno slabo obrazovano* (Franković, ur. 1958.).

U drugoj polovini XIX. stoljeća Hrvatska je još uvijek bila *izrazito poljoprivredna zemlja*. Gotovo 4/5 stanovništva bavilo je poljoprivredom. Dok je kod veleposjednika primjenjivana zadovoljavajuća tehnika i tehnologija, dotle je kod sitnih seljaka bila *izrazito zaostala i ekstenzivna* (Šidak i sur., 1968.). Dobar dio seljaka je još uvijek barem formalno živio u *kućnim zadrugama* (posebno na području nekađašnje Vojne krajine).² Kućna zadruga je *životna, proizvodna i vojnička zajednica*, u kojoj u pravilu ima više generacijskih obitelji. Nju u pravilu čine osnivač i njegova obitelj, njegova braća s obiteljima, djeca i unuci. Kućne zadruge su bile formirane po načelu muške linije (loze) (Nikolić, 2004.). Da se posjed ne bi umanjio, njega su mogli naslijediti samo muški potomci (žene su bile isključene iz nasljednog reda) i u pravilu nije se mogao dijeliti.

Prema običajnom pravu ženska djeca su bila isključena iz nasljednog reda, ona su svoj dio dobivala prilikom udaje u naravi (otpremninu). U tadašnjem hrvatskom društvu poslovi su bili strogo i precizno podijeljeni na *muško ženske*. Žene gotovo da nisu imale pravo na *slobodno vrijeme* (posebno u selima). *Sramota je bilo vidjeti ženu bez posla*. Ženska se osoba nije smjela zateći u avliji (dvorištu) ili u sobi bez ručnog rada (Nikolić, 2004.).

Školska obveznost u Hrvatsku uvedena krajem XIX. stoljeća, prvim hrvatskim školskim zakonima.³ Do tada je obrazovanost i pismenost bila *rezervirana za dječake i bila njihova privilegija*. Tadašnji pojam obrazovanja (školovanja, institucionalnog odgoja)⁴ izjednačen je s pojmom muškarca. Odgojni ideal za djevojčice bio

² Vojna krajina posebno izdvojeno područje iz sastava Hrvatske s osnovnim zadatkom čuvanja Granice od upada Turaka. Nakon što je prestala opasnost od Turaka godine 1873. počeo je proces razvojačenja Vojne krajine koji je završen 1886. godine uključivanjem u županijski sustav Hrvatske.

³ Sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine Hrvatska je dobila samostalnost na području školstva i priliku da samostalno organizira vlastito školstvo. Prvi školski zakoni kojim je uvedena opća školska obveznost donijeti su 1871. odnosno 1874. godine. Zakon iz 1871. vrijedio je na području Vojne krajine, a zakon iz 1874. na području civilne Hrvatske. Uključivanjem Vojne krajine u županijski sustav Hrvatske 1886. godine prestala je potreba postojanja dvaju školskih zakona i 1888. godine donijet je jedinstveni školski zakon.

⁴ U ovom radu upotrebljavat ćemo pojmove obrazovanja i odgoja., pri čemu oni nemaju isto značenje. Obrazovanje je proces u kojem se stječe znanstveni sustav činjenica, pravila, načela i zakona. Odgoj je proces u kojem se prema potrebnim informacijama zauzimaju stavovi, formiraju vrijednosti, na temelju kojih se djeluje. Kad je naglasak na stjecanju znanja rabit ćemo termin obrazovanja, a kada je naglasak na praktičnom djelovanju na temelju poželjnih vrijednosti, rabit ćemo termin odgoj.

je: dobra domaćica, vjerna supruga i brižna majka, koji se mogao realizirati i bez institucionalnog odgoja i obrazovanja.

Diferencirano obrazovanje djevojčica u školskoj praksi

Hrvatska ima dugu tradiciju u području školstva. Organizirano školstvo u Hrvatskoj moguće je pratiti od IX. stoljeća (Srkulj, 1911., Kujundžić, 1996., Mujiza 2009.). Prema bitnim oznakama školstva, a posebno prema položaju djevojčica hrvatsko školstvo između IX. i kraja XIX. stoljeća moguće je podijeliti u tri razdoblja.

U prvom razdoblju između IX. i XVIII. stoljeća djelovale su različite vrste crkvenih i gradskih (javnih) škola. Među tim školama postojale su velike razlike, tada još nije bilo točno određenih planova ni programa po kojima su radile. No gotovo u svima njima obrazovanje je bilo *rezervirano za imućnije dječake, samo izuzetno škole su mogle pohađati i djevojčice*. Obrazovanje djevojčica organizirao je crkveni red uršulinki. U obrazovanju djevojčica naglasak je bio na osposobljavanju u *praktičnim vještinama potrebnim za vlastito domaćinstvo*. Gotovo da je teško govoriti o sustavnom obrazovanju djevojčica, jer one često nisu učile ni čitati ni pisati.

Između XVIII. i druge polovine XIX. stoljeća *država uređuje vlastito školstvo s ambicijom da uvede opću školsku obvezu za dječake i djevojčice*.

Ozbiljnije uređenje državnih (javnih) škola u Hrvatskoj počinje u XVIII. stoljeću u vrijeme vladanja carice Marije Terezije (1740.-1780.). U duhu prosvjetiteljske ideje carica Marija Terezija potiče otvaranje elementarnih škola u sjedištima župa. Marija Terezija povjerila je školsku reformu Ivanu Ignjatu Felbigeru (1724.-1778.),⁵ koji ju je obznanio u *Općem školskom redu* 1774. godine. *Opći školski red predviđao je i obrazovanje djevojčica*. No ni u ovom *Općem školskom redu djevojčice u obrazovanju nisu bile izjednačene s dječacima*. On je za djevojčice predviđao model *diferencirao-reduciranog obrazovanja*.

Opći školski red predviđao je tjelesno odvajanja dječaka od djevojčica u posebne školske zgrade, posebne smjene, posebne učionice ili u posebnom rasporedu sjedenja ovisno o mogućnostima svake pojedine škole.

⁵ Ivan Ignjat Felbiger (Glagau 1724.- Bratislava 1778.) opat u Saganu (Šleska). Školski reformator. Općim školskim redom uveo školski sustav trivijalnih, glavnih i normalnih škola. Navedene škole međusobno su se razlikovale po trajanju, nastavnom planu i programu, broju učitelja. Najelemenarnije bile su trivijalne škole koje su se trebale nalaziti u sjedištima župa.

Nastavni plan i program nije bio *jednak za dječake i djevojčice*. U obrazovanju djevojčica naglasak je bio na savladavanju *praktičnih vještina potrebnih u vlastitom domaćinstvu kroz nastavne predmete ženskog ručnog rada i domaćinstva*. Obrazovne predmete djevojčice su savladavale u *reduciranom obliku kako po opsegu tako i po dubini*. (Cuvaj, 1910., 1)

Sve kasnije administrativne naredbe⁶ uglavnom su zadržale i naglašavale potrebu različitog obrazovanja za dječake i djevojčice. Godine 1777. bilo je naređeno da *učiteljske supruge* obučavaju žensku mladež u: *šivanju, pletenju i drugim ručnim radnjama potrebnim u vlastitom domaćinstvu*. Žensku mladež nije se doduše učilo *čitati, pisati i računati, jer se tada smatralo da to nije ni potrebno*. (Martinović, 1912.). Samo nekoliko godina kasnije, 1780. obnavlja se naredba da je potrebno žensku mladež obučavati u: *šivanju, pletenju, predenju i kuhanju*. Posebno je tom prilikom naglašena potreba savladavanja tehnike kuhanja. (Martinović, 1912.).

Nova školska naredba iz 1845. godine pod nazivom *Sustav pučkih učionica* izričito govori o potrebi *diferencirano-reduciranog obrazovanja djevojčica*. U članku 5. navedene Naredbe izričito se govori o otvaranju *posebnih djevojačkih škola, sa specifičnim nastavnim planom i programom koji će zadovoljiti potrebe djevojčica, obitelji i društva*. (Cuvaj, 1910., 3.).

Treće razdoblje u razvoju hrvatskog školstva počinje autonomnim uređenjem vlastitog školstva, donošenjem prvih vlastitih školskih zakona i uvođenjem opće školske obveznosti.

Prvi hrvatski školski zakoni (iz 1871. i 1874.) preuzeli su i ugradili sve navedene modele posebnog obrazovanja djevojčica. Oba navedena zakona bila su u tom pogledu rigorozna i izričito su tražila: "Valja svagdje, gdje to sredstva dopuštaju, nastojati da se postojeće mješovite učione razdvoje po spolovima i da se ustroje *posebne djevojačke učione*." (Zakon 1871., čl. 8, str. 37.); „Po mogućnosti ima se nastojati o tome da se u pučkih škola djeca *muškog i ženskog spola posebice poučavaju*." (Zakon 1874., čl. 10. str. 5.).

Sve nastavne osnove koje su provodile školske zakone⁷ zadržale su *diferencirano-reducirane modele u obrazovanju djevojčica, stegnuto obrazovanje iz obrazovnih predmeta i pojačano osposobljavanje iz praktičnih predmeta*. S obzirom da su sve

⁶ Prije donošenja prvih hrvatskih školskih zakona školstvo u Hrvatskoj regulirano je i radilo je prema administrativnim naredbama i uputama koje su se donosile prema potrebi

⁷ U ovom radu analizirane su slijedeće nastavne osnove: *Učevna osnova za obće pučke učione iz 1871., Naučna osnova za niže obće pučke škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji iz 1890. i Normalna nastavna osnova za niže pučke škole u gradovima (trgovištima) i selima Kraljevine Hrvatske i Slavonije iz 1905. godine. (pun bibliografski podatak nalazi se u Bibliografiji).*

navedene osnove propisivale smanjenu satnicu iz obrazovnih predmeta za djevojčice, to je sukladno tome trebalo i reducirati gradivo. U reduciranju gradiva (kroz formu izvedbenih nastavnih planova i programa) škole su imale određenu *autonomiju*.

Izvedbeni nastavni plan (i program) prema ovoj Osnovi *sastavit će svaka pojedina škola*, a potvrdit će ju nadležna *županijska oblast* odnosno gradsko poglavarstvo u Zagrebu i Osijeku. (Nastavna osnova 1890., *Službeni glasnik* 1890.).

O diferencirano-reduciranom obrazovanju djevojčica pored analize službenih dokumenata (*naredbi, uputa, zakona, nastavnih osnova*) moguće je doznati i na temelju *stručno-znanstvene rasprave* koja se vodila oko navedenog pitanja. Vrlo prikladan izvor za takvu analizu predstavlja *pedagoška periodika*.

Napredak o obrazovanju (odgoju) djevojčica u obveznom školstvu hrvatske druge polovine XIX. stoljeća

Stručno-pedagoška periodika počinje izlaziti u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX. stoljeća.⁸ Prvi po izlaženju i najznačajniji pedagoški časopis je *Napredak*.⁹

Pedagoška periodika je relativno *propulzivni medij* s obzirom na cikličnost izlaženja (tjedno, polumjesečno, mjesečno, tromjesečno, polugodišnje, godišnje) i time pogodan za *polemički pristup oko istih problema*.

Nas je zanimalo kakve je stavove zauzimala stručno-znanstvena javnost u odnosu na diferencirano-reducirano obrazovanje u tadašnjoj školskoj praksi. S obzirom da je *Napredak* bio prvi i vodeći časopis toga vremena to smo odlučili da analiziramo priloge o obrazovanju (odgoju) djevojčica objavljene u njemu.

Metodološki okvir

U kontekstu opisanog društvenog okružja i postojeće školske prakse istražiti ćemo što se na području obrazovanja i odgoja djevojčica događalo u pedagogijskoj teoriji toga vremena.

⁸ Prvi stručni časopis po izlaženju je *Gospodarski list*, koji kontinuirano izlazi od 1842. godine. Drugi stručni časopis po izlaženju je *Napredak* koji počinje izlaziti 1859. godine i kontinuirano izlazi do danas. Između 1860. i 1918. godine u Hrvatskoj je izlazilo 35 pedagoških listova i časopisa. (opširnije Munjiza 2002.)

⁹ Prvi broj *Napretka* izašao je 1. listopada 1859. godine s podnaslovom *Časopis za učitelje, odgajatelje i sve prijatelje mladeži*. *Napredak* je izlazio dva puta mjesečno na punom arku (16 stranica).

Spoznaju o stavovima oko obrazovanja i odgoja djevojčica temeljit ćemo na analizi objavljenih priloga u *Napretku* između 1859. i 1909. godine. Polazni izvor za analizu priloga o obrazovanju i odgoju djevojčica je *Bibliografija Napretka 1859.-1909. povijest i sadržaj* prvih pedeset godišta.

Predmet naše analize bit će oni prilozi koje se posebno bave specifičnostima u odgoju i obrazovanju djevojčica, njihovim položajem u obitelji i društvu, kao i obiteljska i društvena očekivanja.

Na temelju opisanog diferencirano-reduciranog obrazovanja u odgoja djevojčica postavili smo slijedeća polazna pitanja.

1. Da li postoje *prirodne razlike između muškaraca i žena* i da li su one tolike da zahtijevaju *odvojen i poseban odgoj djevojčica*?
2. Ukoliko postoje prirodne razlike i potrebe posebnog odgoja djevojčica *u čemu se one sastoje na kakav bi se način realizirao*?
3. Kako zadatke *posebnog odgoja djevojčica realiziraju škola i obitelj* i u čemu su ograničenja?
4. Ima li više sličnosti ili razlika u specifičnom odgoju djevojčica između *Hrvatske i nekih drugih razvijenijih država*?

Istraživanje će se temeljiti na kvalitativnoj metodi kojim ćemo analizirati, opisivati, objašnjavati, tumačiti, zaključivati unutar konstruktivističke paradigme.

Rezultati istraživanja i njihova interpretacija

U *Bibliografiji Napretka 1859.-1909.* nalazi se kategorija pod nazivom *Odgoj prema osobnostima (specifičnostima)*. U navedenoj kategoriji nalazi se ukupno 69 bibliografskih jedinica. Unutar kategorije *Odgoj prema osobnostima (specifičnostima)* nalaze se i slijedeće podkategorije:

1. Odgoj djece ometene u intelektualnom razvoju.
2. Odgoj djece s obzirom na različitu nacionalnu i vjersku pripadnost.
3. Individualni pristup u odgoju djece.
4. Specifičnosti u odgoju djevojčica.

O specifičnostima u odgoju djevojčica objavljeno je 13 bibliografskih jedinica. Prvi članak o specifičnom odgoju djevojčica objavljen je 1873. godine, a posljednji 1906. godine.

Između 13 priloga u kojima se raspravlja o specifičnostima u odgoju djevojčica u dva se iznose inozemna iskustva: *Djevojke. Obrazivanje ženskog spola po Fridriku Sydowu* i *Kako treba da se udesi odgoj ženskog naraštaja prema Fenelovoj*.

Već prema svrstavanju članaka u kategoriju *Odgoj prema osobnosti (specifičnosti)*, može se posredno zaključiti o smjeru teorijskih rasprava oko ovog problema.

Žene su po prirodi *drugačije od muškaraca, što ne znači niti da su inferiorne niti da su superiorne, nego jednostavno da su različite*. U dugoj ljudskoj povijesti dolazilo je u više navrata do društvenih podjela rada u kojoj su žene preuzimale one poslove koji odgovaraju njihovoj prirodi (briga oko kuće i djece).

Društvenu ulogu žene realiziraju kroz obitelj u funkciji: vjerne supruge, dobre domaćice i brižne majke. Za tu ih ulogu škola mora osposobiti kroz nastavne predmete praktičnog karaktera i opća moralna načela. Odgoj dječaka i djevojčica mora biti različit jer im je društveni položaj i uloga različiti (Jarnević, 1873.).

Institucionalni odgoj je uvažio navedene razlike i ugradio ih u svoj školski sustav. Po naravi stvari ženi je određene društvena funkcija *supruge, majke, kućanice* (Trstenjak, 1897.).

Prirodne razlike i društvena očekivanja su takva da postoji apsolutno opravdanje posebnog odgoja dječaka i djevojčica. Poseban odgoj dječaka i djevojčica potreban je iz obrazovnog i moralnog razloga. Iz moralnih razloga potrebno je različitim modelima odvojiti dječake od djevojčica (posebne školske zgrade, posebne smjene, posebne učionice, raspored sjedenja). Primjetljivo je da u postojećem društvenom životu *žene nisu ni približno ravnopravne muškarcima*. U tadašnjim stručnim raspravama ima stavova koji takvo stanje opravdavaju *manjim intelektualnim sposobnostima žena*.

„Muževi poriču *ženi sposobnost za svaki duševni rad, tu svoju tvrdnju tumače na tome da je kod žena manji mozak*„ (Jambrišak, 1892., 504). Postojali su i suprotni stavovi da je položaj žena *posljedica stava društva prema njima, a ne različitih sposobnosti*.

„Ženama treba dati priliku k višoj obrazovanosti, jer tim će se izjednačiti onaj jaz, koji je nastao između muševina i žena. Upravo time što su *muževima bili svi putovi... k višoj obrazovanosti otvoreni, a ženama zatvoreni nastale su uočene razlike* (Jambrišak, 1892., 505.).

Za odgoj djevojčica potrebni su posebni nastavni predmeti, pretežito praktičnog karaktera koji će ih osposobiti za dobre supruge, majke i domaćice. U obrazovanju djevojčica potrebi su i posebni i specifični udžbenici.

Sadašnja škola ne udovoljava temeljnim potrebama i zahtjevima u odgoju djevojčica za njihove obiteljske i društvene potrebe. Školsko obrazovanje je kratko, u pravilu traje svega četiri godine. U školskom obrazovanju naglasak je na učenju, a ne osposobljavanju. Djevojčice kada napuste školu nisu osposobljene za poslove koji ih očekuju u njihovom domaćinstvu. Djevojčice u pravilu s jedanaest-dvanaest godina napuštaju školu, a sa šesnaest razmišljaju o udaju (ili se već udaju). Ako ih škola nije osposobila za potrebe praktičnog života, tko će to onda napraviti.

Vrlo često obiteljski i školski odgoji nisu usklađeni: umjesto suradnje prakticira se optuživanje. Škola vrlo često optužuje obitelj da iz različitih razloga ne vrši u dovoljnoj mjeri svoju odgojnu ulogu ili ju vrši na krivi način.

U imućnim obiteljima *odgojem se ne bavi majka nego surogat majka (guvernant, dojilja)*. „Gospođa majka čini ono što *fino obrazovani svijet od nje zahtijeva: da pravi svoje toalete, da prima posjete, čita romane, odlazi u društvo, koncerte, kazališta itd.*“ (Pećnjak, 1886., 118). Guvernante i privatni učitelji uče djecu: *svirati, pjevati, strane jezike, čitaju stranu literaturu a o gospodarstvu i kućanstvu nemaju pojma*. Imućni građani u odgoju djevojčica pod jakim su utjecajem *pomodarstva, koje nije u skladu s našom narodnom tradicijom ni potrebama*. (Pećnjak, 1886.).

U srednjem građanskom društvu odgojem se bavi sama obitelj, ali joj je pedagoška kultura relativno niska.

Seljaci su po cijeli dan zauzeti radom na svom gospodarstvu i zato su djeca prije uključivanja u rad prepuštena sama sebi. „S toga djeca budu napuštena sama sebi, te se samo sigraju, ako ih roditelji ne upotrebe za pastire ili za čuvanje male djece.“ (Pećnjak, 1886., 138.). U seljačkim obiteljima često je prisutan stav da djevojčice i ne trebaju ići u školu, jer je to prema njihovom mišljenju gubitak vremena. Odgoj djevojčica je jednostavan. U kući se osposobe za potrebne praktične vještine, vjeroučitelj ih poučava u vjeri, u školi nauče čitati i pisat (ako je to uopće za njih i potrebno.). Ovako odgojena djevojka se uda i na isti način odgaja svoju djecu. (Pećnjak, 1886.).

Ni škola ni obitelj ne ostvaruju proklamirani odgojni ideal: žarke rodoljupke, dobre majke, vjerne supružnice-tješiteljice i pomoćnice svojega muža, razumne gospodarice, ljubazne domaćice, vješte kućanice.

Posebno su upitne neke temeljne odgojne vrijednosti: *nabožno obrazovana domaćica, mirna, tiha, razumna, strpljiva, radina supruga i majka*.

Druga polovina XIX. stoljeća je razdoblje tehničko-tehnološkog razvoja i napretka, razdoblje osobnih ljudskih prava i sloboda i vrijeme začetka ženske emancipacije. Javljaju se sve glasniji stavovi da nije konačni cilj odgoja odgojiti djevojčice samo za valjane supruge, majke i kućanice. Ovo je samo jedno od odgojnih područja i potreba. Ženama treba dati priliku da se i profesionalno obrazuju i da počnu ozbiljnije participirati *građanska, politička i socijalno prava*. U drugoj polovini XIX. stoljeća počinje ozbiljnija borba za opće biračko pravo žena. Žene treba u biračkom pravu izjednačiti s muškarcima da imaju pravo birati i biti birane, i time im dati priliku aktivnijeg sudjelovanja u društvenom i političkom životu.

Prema statistikama žene čine preko 50% stanovništva i već zbog toga treba ih u svim građanskim pravima i dužnostima izjednačiti s muškarcima, a to se posebno odnosi na područje obrazovanja kao fundamentalne pretpostavke za ravnopravno uključivanje u društveni i javni život.

Više obrazovanje mora biti dostupno i djevojčicama, no ono još uvijek treba dobrim dijelom biti u funkciji praktičnog osposobljavanja za obiteljske potrebe. Budući su majke istovremeno i učiteljice, to im je za odgojnu ulogu nužno potrebno odgovarajuće obrazovanje. U današnji uvjetima često ni učiteljske škole ne daju zadovoljavajuće obrazovanje na odgojnom području. Za ukupan odgoj u obitelji nužno je potrebno da buduće majke dobiju i solidno religijsko obrazovanje i odgoj (Jarnević, 1873.).

Samo obrazovana i profesionalno neovisna žena osigurat će si i socijalna prava i sigurnost. Profesionalno obrazovana i osposobljena žena neće se morati udati i trpiti brak iz socijalne nužde. „Najviše valja cijeniti one žene koje mogu uspješno odgajati (uzdržavati) djecu i nakon smrti muža (odnosno bez njega) (Jambrišak, 1892., 449).

Obrazovni sustav po vertikali do najvišeg stupnja mora biti jednako dostupan muškarcima i ženama. Stanje i napredak u društvu pored ostalog procjenjuje se po položaju žena u njemu, a posebno po obrazovnim šansama koje im pruža. Bezrazložna je društvena predrasuda o nemogućnosti visokog obrazovanja žena, kao i ograničenja u njihovoj znanstvenoj karijeri (Jambrišak, 1897.).

Većina naprednih evropskih država dozvoljava ulazak žena na sveučilišta. Između 1886. i 1896. godine u Francuskoj je 300 žena akademski obrazovano. Slična je situacija i u nekim drugim državama, primjerice Engleskoj i Rusiji.

O diferenciranom obrazovanju djevojčica raspravljalo se i na XIX. njemačkoj općoj učiteljskoj skupštini. Na navedenoj skupštini zauzet je stav da se djevojčicama mora osigurati obrazovanje potrebno za vođenje vlastitog domaćinstva ali i za obavljanje profesionalnog zanimanja. (Filipović, 1870.).

U uvjetima emancipacijskog pokreta žena preispituju se stavovi i o diferenciranom obrazovanju djevojčica. „Upravitelj Visoke pučke škole u Illmanu u Norveškoj ujedinio je svu silu muškaraca i žena. Ovdje svi jedu zajedno i obitavaju zajedno u istim prostorijama. U Americi se razdijeljeni spolovi pri obuci smatraju iznimkom. (Jambrišak, 1892., 505).

Prema D. Jarnević suvremena emancipacije žena je suviše formalna, previše je okrenuta pomodarstvu različitih oblika a premalo stvarno oslobađa i bogati ženu. Takva emancipacija više šteti nego koristi. „U novije je vrijeme emancipacija mnogima uzvrtila moždjane“ (Jarnević, 1873., 434). Na putu stvarne emancipacije žena često stoje sebični muškarci, koji donose nastavne planove i programe i u interesu im je da ništa stvarno ne mijenjaju. (Jarnević, 1873.)

U emancipacijskom pokretu pojedinci vide mnoga ograničenja i strah od narušavanja tradicionalnog morala i sustava vrijednosti. U ženskom odgoju sve se više kao nepoželjna vrijednost primjećuje taština (precjenjivanje vlastite osobe bez stvarnog pokrića). Taština je dokazivanje kroz isprazno *pomodarstvo*, a to se posebno odnosi

na materijalno pomodarstvo: odjeća, obuća, nakit, ali i kroz različite oblike ispraznog duhovnog pomodarstva: vizite, zabave, druženja (Belović-Bernadzikowska, 1898.). „Sve je prisutnije besposličarenje kod žena višeg staleža: niti kuhaju, niti spremaju, niti šiju, niti krpaju, niti su oko djece, već u modernim haljinama prekrštenih ruku gledaju kako mužu znoj s čela kaplje.“ (Belović-Bernadzikowska, 1898., 490.).

Zbog sve veće emancipacije žena je sve, a najmanje ono što bi trebala biti : *supruga, majka, domaćica*. „Bolje je da žena čeka muža uz kuhaču i čarapu, nego uz pero i crnilo.“ (Dominiković, 1906.).

Analiza priloga iz *Napretka* ukazuje da je u drugoj polovini XIX. stoljeća počela ozbiljnija rasprava o emancipaciji žena, posebno na području odgoju i obrazovanja i koja su moguća ograničenja i prednosti otvorenog procesa. Jasno je da pritom stavovi nisu bili disonantni. No značajno je da je *Napredak* objavljivao razmišljanja i teorijske rasprave iz tada za nas razvijenijih i naprednijih država, posebno na području ženskih prava i diferenciranog (reduciranog) obrazovanja djevojčica.

U vrijeme ozbiljnijih teorijskih rasprava o prednostima ženske emancipacije posebno na području obrazovanja, službena školska politika izražena kroz školske zakone, nastavne planove i programe i podzakonske akte umekšala je svoj stav o idealu u odgoju djevojčica: dobra supruga, majka i kućanica.

Zaključna razmatranja

Na temelju analiziranih izvora, građe i relevantne literature prikupili smo, analizirali i objasnili dovoljan broj informacija na temelju kojih možemo pristupiti završnom osvrtu. U uvjetima značajnijih gospodarsko-društvenih promjena, prelaska iz feudalnog u građansko društvo još uvijek su na odgojnom području snažno prisutne tradicionalne vrijednosti. U novi školski sustav ugrađena su prethodna iskustva o posebnom položaju i očekivanju od djevojčica kroz različite modele odvojenog i diferenciranog odgoja i obrazovanja.

Diferencirano obrazovanje djevojčica imalo je i sva obilježja reduciranog obrazovanja, što je bila ozbiljna kočnica u profesionalnom, društvenom i stručno-znanstvenom napretku.

Utvrđena je uzročno-posljedična veza između društvenog okvira, postojeće školske prakse, položaja žena u društvu, mogućnostima i ograničenjima u njihovoj ukupnoj društvenoj i profesionalnoj promociji.

Teorijske rasprave toga vremena o položaju žena u društvu i djevojčica u školstvu bila su ispred postojeće prakse i uvažavale su bitne postavke i zahtjeve prisutnog emancipacijskog pokreta.

1. U analiziranim izvorima prevladava stav da postoje razlike između muškaraca i žena. One se objašnjavaju kao posljedica evolucije i društvenih podjela rada koje su se događale u povijesti. No razlike ne treba tumačiti niti kao superiornost niti kao inferiornost, nego jednostavno kao postojanje specifičnosti koja postoji između muškarac i žena. U analizama ima i ekstremnih stavova o antropološkim uzrocima nejednakosti (manja veličina i težina ženskog mozga).

2. Tadašnja školska praksa uvažava spolne razlike i školstvo organizira po različitim modelima tjelesnog odvajanja dječaka i djevojčica (posebne školske zgrade, školske smjene, posebne učione, poseban raspored sjedenja). Stavovi o različitom odgoju dječaka i djevojčica ugrađeni su i u nastavne planove i programe. Kod dječaka naglasak je na obrazovnim predmetima, a kod djevojčica na predmetima praktičnog karaktera.

3. Uočava se veza između društvenog okružja, odgoja i položaja žena u društvu. Položaj žena u tadašnjem društvu nije rezultat samo njihovih sposobnosti ili nesposobnosti nego društvenog položaja i očekivanja. Pritom se naglašava veza između društvenog očekivanja i školskog odgoja.

4. Jednaki i otvoreni školski sustavi, horizontalno i vertikalno otvoreni bez obzira na spolne razlike, znatno će promijeniti društveni status žena

5. Vrlo je važno da škola omogući i ženama profesionalno osposobljavanje čime će značajno popraviti opći položaj žene u društvu: građanski, politički i socijalni. Od posebnog je značaja za bolji društveni položaj žena njihova socijalna neovisnost.

6. Iskustva iz nekih razvijenih država u kojima postoji jedinstveni školski sustav (bez razlika po spolu) ukazuje na znatno povoljniji položaj žena u društvu, struci i znanosti.

7. Između obitelji i škole nema odgojnog suglasja. Obitelj prigovara školi da djevojčice nedovoljno priprema za praktičan život. S druge strane, škola prigovara obitelji za nedovoljnu odgojnu brigu iz različitih razloga. Bogaite obitelji odgoj prepuštaju surogat majkama (dojiljama i guvernantama). Odgoj se temelji na surogat vrijednostima: zabava, ples, društvena okupljanja; čitanje stranih modnih žurnala, učenje stranih jezika, sviranje itd. Građanske obitelji samostalno odgajaju djecu, ali nemaju odgovarajuću pedagošku kulturu. Seljačke obitelji nemaju vremena za odgoj djece i djeca su najčešće prepuštena sama sebi.

8. Novi emancipacijski pokret ima odjeka i u hrvatskom društvu i školstvu. U školskim propisima umekšava se stav o odgoju i obrazovanju na temelju spolnih razlika. Školski zakon iz 1888. godine više ne traži posebne djevojačke škole, odvajanje dječaka i djevojčica. Ublažene su i razlike u nastavnim osnovama. Kao primjer navodimo da se uvodi jedinstveni nastavni predmet za dječake i djevojčice: umjetnički ručni rad (slōjd).

9. Krajem ovog razdoblja znatno se poboljšao polazak djevojčica u školu, a broj učiteljica u odnosu na broj učitelja u stalnom je rastu.

Bibliografija

1. Izvori i građa

- Cuvaj, A. (1910.-1913.). *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo ispravljeno i popunjeno izdanje. Knjige 1-11. Zagreb: Naklada kr.-hrv.-slav.-dal. Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu.
- *** (1871.). Propis o nastavi u pučkih učionah vojne Krajine. *Zbirka zakonah i naredbah za vojnu Krajinu*. Budim: Državna tiskara.
- *** (1874.). *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustrojstvu pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatske i Slavonije*. Službeno izdanje. Zagreb: Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja
- *** (1888.). *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. *Službeni glasnik* XII 248-280.
- Službeni glasnik* kr. Hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu. Zagreb: Tisak Ign. Granitza. 1883.- 1905.
- *** (1871.). Učevna osnova za obće pučke učione. *Zbirka zakonah i naredbah za vojnu Krajinu*. Dodatak str. 1-9. Budim: Državna tiskara.
- *** (1890.). Naučna osnova za niže obće pučke škole u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Službeni glasnik* VII 143-203.
- *** (1905.). *Normalna nastavna osnova za niže pučke škole u gradovima (trgovištima) i selima Kraljevine Hrvatske i Slavonije*. Zagreb: Naklada kr.hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade.

2. Referentna literatura

- Belović-Bernadzikowska, J. (1898.) *Taština u ženskom uzgoju*. *Napredak*, XXXIX 489, 504.
- Dominiković, V. (1906.). *O ženskom uzgoju*. *Napredak* XLVII 114, 129, 146, 161
- Filipović, I. (1870.). *Bečke pedagojske slike*. Zagreb: Hartmann i družba.
- Franković, D. (ur.) (1958.). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Jambrišak, M. (1897.). *Žena nekada i sada*. *Napredak* XXXVIII 241, 257, 274, 289, 305, 321.
- Jambrišak, M. (1892.). *Kako bi se ženski uzgoj imao udesiti da što korisniji bude Po naš obiteljski, društveni i narodni život*. *Napredak* XXXIII 445, 465, 481, 500, 517.
- Jarnević, D. (1873.). *Uzgajivanje žena*. *Napredak* XIV 443, 449. (Rad je objavljen kao natječajna radnja, bez imena autora koje je utvrđeno naknadno)
- Klobučar, J. (1909.). *Napredak 1859.-1909. Povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina*. Zagreb: Naklada hrv. Pedagoško-književnog zbora.

- Kujundžić, N. (1996.). *Razvoj pedagogije u Hrvata*. U. (ur.) H. Vrgoč *Pedagogija i hrvatsko školstvo*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Martinović, I. (1912.). *Povjesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broorskog okružja*. Zagreb: Naklada piščevea.
- Munjiza, E. (2002.). *Radni odgoj u pedagoškoj periodici Hrvatske između 1860. i 1918. godine*. U: (ur.) Tataković, N., Muradbegović, A. *Kvalitetna edukacija i stvaralaštvo*. Pula: Visoka učiteljska škola i Hrvatski pedagoško-književni zbor Zagreb, str. 93-102.
- Munjiza, E. (2009.). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera Filozofski fakultet i HPKZ – ogranak Slav. Brod.
- Nikolić, I. (2004.). *Šokačke kućne zadruge u Sikirevcima&Rodoslovlje*. Osijek: Grafika d.o.o.
- Pećnjak, M. (1886.). *Ob uzgoju djece u raznih staležih, naročito ob uzgoju djevojaka*. *Napredak* XXVII 117, 138.
- Srkulj, S. (1911.). *Izvori za hrvatsku povijest*. Zagreb: Naklada piščevea.
- Šidak, J., Gros, M., Karaman, I., Šepić, D. Šidak, J. (1968.). *Povijest hrvatskog naroda*. Zagreb: Školska knjiga.

***Napredak* on girls' education in compulsory croatian education of the second half of the 19th century**

Summary

In the second half of the 19th century different models of differentiated-reduced education of girls were practiced. The school laws of that time prescribed physical separation of boys from girls through: different school buildings, school shifts, separate classrooms and special sitting arrangement.

Teaching basics prescribed different teaching subjects for boys and girls. In girls' education the emphasis was on subjects of practical character: female handwork and domestic science. In educational subjects girls had reduced classes, regarding both the extent and the depth of the classes.

In this paper we investigated how professional and scientific public reacted to different practice in education of girls. For this purpose we analyzed the articles on girls' education that had been published in *Napredak* between the years 1859 and 1909. In professional and scientific public the influence of emancipation movement can be felt and the attitudes towards girls' education were significantly ahead of school practice.

Key words: *Napredak*, history of education, education of girls, differentiated – reduced education; educational ideal